

BADIIY MATNDA PERSANAJ NUTQINING GENDER XUSUSIYATLARI

Nasim Xo`jayev,
QarDUPI o`qituvchisi

ANNOTATSIYA

Gender hodisalarining nutqiy muloqot va lisoniy faoliyatda voqelanish jarayoni boshqacha mazmun va mohiyatga ega bo'lgan lisoniy hodisalar bilan mushtarakdir. Ma'lumki, so'zlovchi, qaysi jins yoki toifa vakili bo'lishidan qat'iy nazar, hamma uchun yagona bo'lgan lisoniy tizimdan foydalanadi. Ammo, ta'kidlash o'rinliki, har bir shaxsning nutqiy yoki lisoniy qobiliyati va imkoniyat darajasi turlicha bo'lishi aniq.

Maqolada ham personaj nutqining gender xususiyatlari xususida so`z yuritiladi.

Kalit so`zlar: gender, mohiyat, genderolingvistik tadqiqotlar, badiiy matn, tadqiq, til vat il birliklari.

АННОТАЦИЯ

Процесс возникновения гендерных явлений в речевом общении и языковой деятельности является общим с языковыми явлениями, имеющими разное содержание и сущность. Общеизвестно, что говорящий использует лингвистическую систему, уникальную для всех, независимо от пола или категории. Однако важно отметить, что разговорные или языковые способности и уровень возможностей каждого человека будут различаться.

В статье также рассматриваются гендерные особенности речи персонажа.

Ключевые слова: род, сущность, гендеролингвистическое исследование, художественный текст, исследование, языковые единицы.

ANNOTATION

The process of occurrence of gender phenomena in verbal communication and linguistic activity is common with linguistic phenomena that have a different content and essence. It is well known that the speaker uses a linguistic system that is unique to all, regardless of gender or category. However, it is important to note that each person's speaking or linguistic ability and level of opportunity will vary.

The article also discusses the gender characteristics of the character's speech.

Keywords: gender, essence, genderolinguistic research, literary text, research, linguistic units.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Dastlabki genderolingvistik tadqiqotlarda til vositalaridan foydalanishning gender xususiyatlariga ko'proq e'tibor qaratilib, gender parametrlarining tilshunoslikdagi o'rnini o'rganishga jiddiy ahamiyat berilmas edi. Hozirgi kunda esa tilshunoslikda gender tadqiqotlarni amalga oshirishga qiziqish kuchayib bormoqda, shuningdek, tilning jamiyatdagi o'rni haqidagi g'oyalalar ham tubdan o'zgardi.¹

¹ Safarov Sh. Pragmalingvistika. Toshkent, 2008.

Badiiy matnni, umuman, til birliklarini gendero lingvistik tadqiq qilish bugungi kun tilshunosligining muhim vazifalaridan biridir. Til va gender parametrlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tadqiq etish masalasi g'arb va rus tilshunosligida ancha keng va atroflicha o'rganilgan, bu borada qator tadqiqotlar olib borilgan va hozir ham davom etmoqda. O'zbek tilshunosligida ham bu muammo qo'yildi. Ko'pchilik mutaxassislarining e'tiborini tortmoqda shular jumlasidan: M. Qurbonova, S. Boymirzaeva, N. Bekmuxamedova va B. Yo'ldoshevlarni misol qilishimiz mumkin. Mazkur soha borasida muntazam ravishda xalqaro konferensiyalar ham o'tkazilgan. Muhabbat Qurbonova tadqiqotlarni kuzatib bu sohada ikkita jihatga alohida e'tibor qaratilayotganligini ta'kidlaydi:

1. Ayol va erkaklar ma'lum bir voqelik yoki uning parchasini tasvirlashda, yoki boshqa holatlarda fikrlarni o'ziga hos tarzda bayon etishi (nutqning gender xususiyati);
2. Muayyan til tizimida ayollik va erkaklik belgilari bilan bog'liq tushunchalami ifodalovchi lingvistik vositalarning mavjudligi (til tizimida ayol va erkaklarni bir-biridan ajratish, farqlashg xizmat qiluvchi til birliklarini belgilash)ga katta e'tibor qaratilgan va tahlil qilingan.² Ayol va erkaklarning nutqiy hulqini o'rganish Rossiya va Yevropa tilshunosligida sezilarli darajada ko'zga tashlana boshlandi. Jahon tilshunosligida gender muammosi turli aspektlarda o'rganiladi. Gender - umumiy mazmuniga ko'ra erkak va ayollar o'rtasidagi farq. Ikkala jins vakillari nutqiy hulqini jahon tilshunosligida nemis olimi Joul Oates o'zining "ayol, erkak va til" asarida ham ayol va erkaklarning nutqidagi o'zaro farqlanuvchi jihatlarni ochib beradi. U ko'proq ayol va erkaklardagi salbiy va ijobiy konatassiyalarni olib, o'zaro qiyoslab gender

MULOHAZA VA TAKLIFLAR

Badiiy asarlarda insonni tashqi ko'rinishi orqali jinsda farqlovchi bir qator nutqiy birliklar, formulalar mavjud bo'lishi mumkin. Muhim ahamiyatga ega bo'lgan gender stereotiplar tizimiga qahramonning nutqi, ismi, laqabi yoki shaxsini ifodalovchi belgilar kiradi. Ammo matnni o'rganayotganda bevosita ismini o'qimasdan yoki bilmasdan ham qahramonning ayol yoki erkak ekanligini anglatuvchi tashqi belgilar mavjud. Bunday tashqi belgilarga yuz tuzilishi, ifodasi, qad-qomat, tanna a'zolari tuzilishi, ovoz va kiyim-kechak, shuningdek boshqa omillarni kiritish mumkin. Asarda uchraydigan gender stereotiplarni ikki turga ajratib ko'rib chiqamiz:

1. Erkaklarga xos gender stereotiplar.
2. Ayollarga xos gender stereotiplar.

Erkaklarga xos tashqi ko'rinishni aks ettiruvchi gender stereotiplarga quyidagilar kiradi:

- a) yuz a'zolari qismi ifodasi;
- b) tana a'zolari qismi ifodasi;
- c) xarakter ifodasi;
- d) xatti-harakat ifodasi.

Erkaklarning yuz a'zolari qismi ifodasini aks ettiruvchi gender stereotiplariga quyidagilar kiradi: *burgut ko'z, qirg'iy ko'z, lochin ko'z, o'tkir nigohli, burni katta, burgut burun, yuzi yalpoq, tirtiq, yonoqlari bo'rtib chiqqan, labi do'ddaygan, qoshlari qalin, jingalak sochli*, kabi. nuqtai nazardan taxmin qiladi. U ko'proq ayol va erkaklardagi salbiy va ijobiy konatassiyalarni

² Qurbonova M.M. O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. Toshkent, 2011.

olib, o'zaro qiyoslab gender nuqtai nazardan taxmin qiladi. Erkaklarning tana a'zolari qismi ifodasini aks ettiruvchi gender stereotiplariga quyidagilar kiradi: *boyni yo'gon, tepakal, qanshari pastroq, davangirday, shopmo'ylov, hamma yog'i yung, ingichka mo'ylov, cho'qqisoqol, qo'ng'iz mo'ylov, sersoqol, alpqomat, bahaybat devday, barzangi, gavdali, oyoq-qoli uzun, mitti, ixchamgina, davangirday, beli baquvvat, xushsurat, ko'rimsizgina, fildek, polvon, pahlavon, buqaday* kabi. Erkaklarning xarakteri ifodasi orqali aks ettiriluvchi gender stereotiplariga quyidagilar kiradi: *boshi buzuq, badjahloq, halimgina, xixxo'r, mard, cho'rtkesar, mishiqi, chapdast, chaynalmasdan erkakchasiga, loqayd, musulmonsheva* kabi. Misol tariqasida: *Sen bir boshi buzuqning marhamati bilan menga ozodlik bermoqchi bolibsan*. Erkaklarga xos xatti-harakatlar ifodasini namoyon etuvchi gender stereotiplarga quyidagilar kiradi: *irg'ib turmoq, mushtlashmoq, qitmirlik qilmoq, yotqizib-turgazmoq, ko'z qismoq, aysh qilmoq, maishat qilmoq* kabi. Masalan, *U suyunganidan irg'ab turib, tashqariga yugurib chiqishi kerak edi*. Ayollarga xos tashqi ko'rinishni aks ettiruvchi gender stereotiplar erkaklarga xos bo'lgan stereotiplardan katta farq qiladi. Ularga quyidagilar kiradi:

- a) yuz a'zolari qismi ifodasi;
- b) tana a'zolari qismi ifodasi;
- c) xarakter ifodasi;
- d) xatti-harakat ifodasi.

Ayolning yuz a'zolari qismi ifodasini aks ettiruvchi gender stereotiplariga quyidagilar kiradi: *qora qosh, qora ko'z, jodu ko'zli, xumor ko'z, ohu ko'z, bodom qovoq, qoshi kamon, oydek, kulgich, oppoqqina, parichehra, g'uncha labli, qizil olmaday, popukday, qirmizi yanoqli, gulyuzli, uzun kipriklar, qaldirg'och qanotidan nusxa olgan qoshlar, bejirim lablar* kabi.

XULOSA

Tilimizda ayol obrazini tasvirlashda nozik va sarvqomat, jozibador va latofatli, qosh-ko'zlarida erkakni sehrlab qo'yishga qodir kuch yoki jodusi bor, g'uncha dudog" va qirmizi yanoq, mayin va shirali ovoz sohibasi degan go'zal ta'riflardan foydalanadi. Ana shu belgi va ta'riflar bevosita ayollarga xos bo'lgan gender stereotiplarni shakllantiradi.

Chunki mukammal badiiy matnni gender tahlil qilish jarayonida uning tilidagi leksik birliklarni leksikologiya qonun-qoidalariga monand ravishda ma'nodosh so'zlar, shakldosh so'zlar, zid ma'noli so'zlar, ko'p ma'noli so'zlar, tarixiy va arxaik so'zlar, yangi yasalmalar, shevaga oid so'zlar, chet va vulgar so'zlar ajratib olinadi va asarda qanday maqsadga yo'naltirilganligi izohlanadi.

Erkak kishiga xoslikni bildiruvchi asosiy tashqi belgi-xususiyatlarga gavdaning ayolnikiga nisbatan yirik bo'lishi, yelkalarining keng bo'lishi, oyoq-qo'lning baquvvat va uzun bo'lishi, yuz tuzilishi ayolnikidan tubdan farq qilishi, asosan, soqol-mo'ylovning mavjudligidir. Bundan tashqari, faqat erkaklargagina xos bo'lgan xarakter xususiyati hamda muayyan xatti-harakatlar erkaklikning bosh va muhim ifodasi sifatida adib tomonidan qahramonlar tasvirida qo'llaniladi. Ana shu o'ziga xosliklar erkaklarga xos bo'lgan gender stereotiplarni tashkil qiladi.

ADABIYOTLAR RO`YHATI

1. Boymirzaeva S. Matn mazmunida temperollik semantikasi. Toshkent, "O`zbekiston milliy enciklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2009
2. Yo`ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. T.2007
3. Yo`ldoshev M. Badiiy matn lingvopoyetikasi. T.: Fan, 2008
4. Yo`ldoshev M. Badiiy matnning lisoniy tahlili. T., Alisher Navoiy nomidagi O`zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010
5. Mamajonov A. Tekst lingvistikasi. – T.:, 1989.
6. Rasulov I. Murakkab sintaktik butunlik. O'zbek tili va adabiyoti. 1983, №1.
7. Shomaqsudov A., Rasulov I. va boshq. O'zbek tili stilistikasi. – T., O'qituvchi, 1983.
8. Abdupattoev M.T. O'zbek matnida supersintaktik butunliklar. Filol.fan.nom. ...diss.avto-ref. – T., 1998.
9. Turniyozov N. Matn lingvistikasi. – Samarqand : Sam DCHTI 2-nashri, 2003.
10. O`rinboev B., Qong`urov R., Lapasov J. Badiiy tekstning tahlili. – Toshkent: O`qituvchi , 1991.